

Два табори.

(Соціалні мислени в творчості Франка).

В попередніх нарисах я докладно спливаю на одній з рис письменського обличчя Франка й тепер можна вже зробити де які загальні висновки. Життя проходить перед нашим автором бурхливо хвилюю безупинної боротьби між двома ворожнми таборами, між двома суротилежними основами життя, і думку про світову боротьбу, може, найчастіше стрімено в Франкових творах, обставлену до того ж силою доказів та ілюстрацій з усяких сфер життя. «В житті, як на ярмарку, не можна без того, щоб один одному на пальці не наступили. До кому наступили—того болить»,—каже хтось із дівчих людей у драмі «Будка ч. 27»; «життя—то борня»,¹⁾—проказує сам автор; «життя—борьба, жорстокі дикі лова»,²⁾ «життя—борьба вічна, безупинна»,³⁾—це і ще раз проказує він. Що перед цією повсякчасною боротьбою в щоденному житті навіть оте страхіття, яке ведуть за собою чвари й ворожнеча між народами, оті криваві війни між частинами однієї людськості!

Та й що то

Війна? Війни заповідать не треба:
Вона вже є, як родимое, живе,
Мрево в війни. Хіба ж не чула пісню:
Нема добра та й не буде,
Бузь війна та й не буде.
Брат на брата ворогує,
Сестра сестрі оверть тогує,
Син на батька їм відпосає,
Донька вай! смерти просить.

От до війна правдина, зйстеррацішша,
Подобна люта! Що там проти неї!
Всі війни з Турком, Піщем, Москалем!..

Та серед цієї щоденної війни, братовбивчої колотливи, найбільшу увагу Франкову, як ми вже бачили, приймає боротьба соціална, як наслідок

економічної суперечности. По один бік у боротьбі оцій стоїть темна, страждена маса сірої голоди й поодиної змежи неї леде, не привичаєні до життя й через те засуджені на погибель. По другий—виступає щаслива меншість, а надто поодиної змежи неї особи, яких природа великою мірою налілила привичаєніям до зверхніх умов громадського ладу й цим забезпечила поле боротьби за ними. З першого табору рекрутують оті покилькі громадянства, ті «ігої», надаючи цьому давньому слову сьогочасне розуміння,—люде, що пустилися берега й опинилися «на дні» громадських стосунків, звідки нема вороття, нема навіть налі на його. З другого ж виходять усі ті «линуєчії», «обагряючі руки вь крові»—частіше в фігуральному, але иноді і в буквальному розумінні слова. Останнім сприяє і фактична сила, а часто й право,—те формальне право, що в глибоку класт. сувик людських не зазирає, а конзається по верху, судить на підставі самих зверхніх підстав; усьев уклад сьогочасного життя громадського тягне руку за цих «вибранців долі». Проти цього всього люде з першого табору можуть выставити не багато—са ме конвульсійне напруження, щоб вибратися з біди («Борислав сміється»), або хоч без вісти, за традєвять земель, забігти від неї (цикл «До Бразилі»). Але як пружиною тому аде більшого бракує ясної свідомости, як пують обуза не пересече, а голоку рукою жару не вдержит, то й нічого не виходить з того і стихійний процес боротьби стирає неприятренних людей на порох. «Й не раз бачила,—каже героїня з оповідання «Між добрими людьми»,—як гаука, відірана від дерева, плає по воді, доки не попаде в круглі. І ту же вразу пліве вона спокійно, описує далекі круги, але чим далі, тим круги вузні, рух її швидкий, поки течія не змеле нею й не кине в спінене гірло, де вона й пропаде. Чи вина гілька, чи вина

вода, що так воно дістає?». Нема винуватого... От у тому й лежить усл трагедії сучасного життя, що часто не знайдеш індивідуального винуватця величезної кривди, не знаєш, на кому й закарбувати. «Чи вина гілька, чи вина вода»—судить не нам; зазначимо тільки самий факт. А факт такий: хто під тиском заданого чисто стихійного процесу дістає до такого становища, кого затягнув отой шум жаттьовий—тому нема порятунку. Доведеться тому або тут головою наложжати («Панталлахи»), або ж пускати й надати все ніякже та ніякже, як доки опиняться вже «на дні суспільности», серед «ігоїв», покидків громадянства. А як живеться «ізгоям» на тому дні—Франко показує де промовистими рисами.

Видомо, що в старовину у нас ізгоями звалися люде, з тієї чи іншої причини природжених прав позбавлені. Франко цьому термину надає ширшого розуміння, під категорію ізгоїв підводять людей, позбавлених усякого права, одлучених, мовляв, од громадянства, цілком остракизованих—тих, кого римляне в старовину красномовно прозвали aqua et igni interdicti. Становище цих остракизованих людей, причина, що до його призводять, а також громадські обставини всіх часів, що сприяють легалізованому чи нелегалізованому ізгоєвству—оті питання, що в Росії, дякуючи Горькому, зробились модними тільки в останні роки мнучого віку—раз у раз дуже цікавили нашого письменника. Та й сам він, як що не забув читач, занав на своєму віку того становища ізгоя—людини «проскрібованої», «виемелюваної з порядного товариства», викінучоті за облавк життя,—таки справжнього ізгоя. Не диво ж, що Франко не проминув цього страшного становища й у нашого письменника дуже цікаво що до характерности ізгоєвства драма-казка «Сон князя Свято-

слава», а в ній автор ставить болше питання в його історичних обставинах, при світлі подій давню-минулого часу, викладаючи в уста князєві такий монолог:

Що значить сказати
Одно явленєє слово те: Ігої!
Настає слово! Це задалєк паміє,
Що сказав чоловікові зробили,
Бо він на смерть, бач, заслужи Ігої!
Та й гої!.. А шля ти зиряй сам
Хоч думую безодню сліз і горі,
...
Чо крєється в тім слові?..

«Ще здається навіть, що ласку чоловікові зробили», а тим часом надто страшна не кара і найбільш тим, що спадає не на самого ігоя, а кладе печат одлучення на всіх, хто йому ворогом не зробився. «От такі малєнькі»—наже князь про діти ізгоя—
А вже ігої! Без вини своєї,
За батьків гріх, а вусіть пропалати!»

Жива Ігої! Кілько се одєське слово
Недаєти, горі, муля в собі вє!»

І от встає перед людиною, що побачить себе в становищі ігоя чи «проскрібованого», грізне питання—що почати, як далі жити? З самої суті становища виходить альтернатива: або загинути одлінухотому од живого життя громадського, або боротись, жити помістою тому громадянству, що без жалю винхнуло його з-поміж себе. В першій своїй формі, в простих, як рівняти, обставинах давньої давнини, альтернатива і розвязувалась дуже просто. Ось, напр., як розвязує її для себе Овдур, один з ігоїв у Франковій драмі:

Прогнав мене наш князь, вівая мені
Вєс, що я мав, усе, чим жив на світі—
Тєд що ж мені сузо тоді робити?
Й сьмакв гарних хлопців кількааадать,
І заснував собі отут у лісі
Своє осібєє князєвство!»

Так само розвязує альтернативу й невідомий заяда, що, як потім виявилось, був через де-які обставини, про які тут не розводитимусь, самим князем. На шлях душогубства та розвою

1) «Життя і Слово», т. III, стор. 30.
2) Ibid., 31.
3) Ibid., 27.
4) Ibid., 37.

і його, мовляв, полхнула
Князьєвська неправда.
І я ігої! Зруйнований мій дім.
Побиті сади, згибелі князь й діти!
І мєє ім'я з радз живих ієтот
Заванено, а чєст мєє і слава
Злоплати в болого. Що на мєє—
Сє й в мєє усе добро (Сей мєє—
Сє вся аса будаца?»)

«Та ж ви розбійниками не родились»—
обертася до ігоїв один з боярських слуг:

Вас виклиаєно з дому, із громади,
Вас князь люде гонить, т'валить, мєє
Тих зирів дивих а кого поладує,
Тє вислать без жалєсті пощити!»

Але тільки в старовину можна було так прямолінійно й знадто просто дивитись на такі питання; обставини сьогочасного життя знадто поплутані й складні, щоб дозволяти на таку спрощену раду. Проте сходи по сугі становища дають раз-у-раз і наслідки теж схожі. Прочитайте Франкову повість «На дні», де автор наазівав у один гурт чимало таких самих ігоїв сучасности, отих покидків громадянства «виклятих парій», страшним тваром убожества натравлених; прислухайтесь до їхніх промов, та через що саме простоту тим страшніших оповіданні про те, що завело їх сюди, «на дно суспільности»; а надто особливу зверніть увагу на найхарактернішу з того гурту постать Бовдура—й ви зрозумієте, що по правді не так то вже й далеко відійшли ми від тих «добрих давніх часів». Тоді якийнебудь Святослав одним словом своім, з одного маю, повертав своїх підданців на людей, aqua et igni interdictos,—ну, а тепер що, хоча звичайно теперішнє життя до тогожасного й не схоже? От погляньте ще раз на Бовдура. З Бовдура маньяк—не безперечно; Бовдур не може навіть до такої знадто простої річі доміркуватись, що в турні, за граматами, він і не могтме зукити плодів свого злочинства,—та безперечно й те, що не завжди він такий був, що подумство й змича-

5) Ibid., 38.
6) Ibid., 202.

1) Франко—«Будка ч. 27». У Львові, 1902, стор. 21.

2) Франко—«Мій Ізарарад», стор. 113.

3) Франко—«Із днів журба». Львів, 1900, стор. 50—51.

4) Письма Івана Франка, стор. 81.

5) Франко—«Мій Ізарарад», стор. 145.

1) Франко—«В шоті чєлєв», стор. 309.

віння сами прийшли до його в процесі життя, а не як непереможна спадщина. Автор оповідає нам його історію, звичайну історію чоловіка, „здиченого педолою, а здиченням доведеного до крайньої розпуки“¹⁾: сиріцтво, кепкування й свияки несходимі за дитячих літ, ганька праця по ваймах, гніт і кривда²⁾—і перший вихор протесту, довершений може злочинством; потім життя в Бориславі,—пьяницьке, розпустне життя; потім нещасливе кохання; далі мабуть нове злочинство і кінець-кінцем—яма, в якій на самому дні зібрались такі самі покидьки і з якої вже їм не вибратись ніколи. Не диво, коли у такої зневаженої в житті і життям людини нічого святого не знайдеться: він силе прокльонами й на минуле своє, й на сьогочасне, і на майбутнє; ні позад його не лишилось, ні напереді не вигляда його нічого, що не пускало б до ще більшого за нападу; він живе самими-но звірчачими поривами й люто мститься за свій звірчачий образ, цілючи своєю помстою на людей зовсім, може, невиноватих індивідуально, але виноватих великою спільною виною, бо членів тієї громади, що його з межі себе викинула. Де шукати індивідуального винуватця—знов не нам судити, та тільки ми й автора розуміємо, що рощував у життя й показав і таку яскраву, характерну постань, як Стебельський (На дні³⁾): цей з власної вже волі, аби заспокоїти своє сумління, пускивсь на дно громадського життя й сам пристав до „бывшихъ людей“,—

Щоб*ге чути в серці бекучого болю,
Людської муки не бачити окрізь.³⁾

а головне—свої в тому вини не почувати. Нехай-но собі пригадає читач, як ілюстрацію до сказаного тут,

1) Франко—„В поті чола“, стор. 109.

2) „Сльота, моро и, справа, вгрома—то тілкі ггазі дошкуюю, а наймитові ил... Наймит залізний, наймит видержити... мусить... За то плану бере!“—ibid., 106.

3) Франко—З вершав..., 18

хоча б початок оповідання „До світла“: маємо там цілу філософію, жахливу філософію того стихійного процесу боротьби та в боротьбі й страти нижчих шарів людскости, що слугає за підвалину й підпору усій громадській піраміді. Іх, отих мучеників, чудово схарактеризував наш талановитий письменник, прирівнявши до найнижчих верств води в морській глибочині,—тісі справді „мертвої води“, куди піщо живуче не досягає. Чи не пройме вас дрож перестрашу,—питається автор,—коли пригадаємо життя і кінець таких незвісних нікому, забутих, не раз затоптаних і опльованих одиниць, коли стане нам ясно перед очима, що не раз тільки найглупіша в світі обставина, сліпий случай, непорозуміння, жарт, нерозважне слово, пилінка одна зіпхнула їх з дороги і на віки вкинула назад у ту пітьму, з котрої вони вже от-от вибірались на вольную волю?⁴⁾

Мамо-природа! Відки ж така на нас несправедливість?—кичуть у рощачі оті найнижчі верстви.—Невже ми гірші від тих, що там, угорі над нами гуляють, гойдаються та в чудовому світі випадають? І чому б тобі не встановити черги, чому б не пустити нас хоч на часочок туди, вгору?

Але мама-природа не знає сантиментальности й не слухає мрій.

Буди з вами, дуриями, панькатись!—ворочке вона.—Чуєте в собі силу, то трибуйте вирватись сами на верх. Ще би я не мала роботи, та вас підсажувати!⁵⁾

„Ба, трибуйте сами вирватись!“—іронізує автор і на доказ оповідає історію однієї з таких спроб. Навпевне читачі дуже добре пам'ятають це прегарне оповідання і знають, як скінчився надії симпатичного Йоська вибратися з dna й піднятися до світла,—тим то немає потреби тут про це говорити.

(Кінець буде).

Сергій Єфремов.

1) Франко—„В поті чола“, стор. 269.

2) Ibid., 268.

Два татори.

(Кінець)*.

Як бачать читачі, боротьба низів соціальної піраміди за кращу долю адебітського на але їм виходить; причини свого стійкості процесу боротьби та всевідомості саяих отих низів. Іншого вигляду набірає боротьба аж тоді, коли на підмогу окриджених приходять розум та свідомість, яких заступниками буває звичайно інтелігенція. Франко, правда, дуже рідко взагалі торкається так званих позитивних типів, а ще рідше знаходить їх серед інтелігентних кругів. Такі стосунки письменника до дієвих осіб у своїх творах шільком відповідають природі його письменницької психіки: не дурно ж бо у його вихопилося, що "не час терев ховати поганих струн", а треба зважитися на силіную хоч і болочу операцію—"всео гниль нешадно з тіла виривати"). Бувши реалістом, що на свої художні образи черпає матеріал з справжнього життя, Франко не міг, певна річ, не заважати, що воно дуже мало може постачати матеріалу на позитивні типи. Далеко щедріше буває воно на таких діячів, як герой оповідання "Патріотичні пориви"—великий патріот, що розпинається за абстрактні принципи "народности" й "рускости", але разом останню злімає сорочку в людини, що конкретно заступає оті голосні принципи. За цим героєм одного з перших оповідань Франка іде цілий гурт таких саяих, що мають ягільський гелосок та чортову думку, і в діла перетворюють як-раз оту думку свою, а не слово. Такий був—алюок русин ("Лиси і пасовиська"), що продає панові своїх клієнтів, темних саяів; такий—ішній доктор філософії ("Вильгельм Тель"), карієрат, що цинично зрікається своїх поглядів, побачивши, що нема чого сподіватися од їх особистої користі; такі — "демократи"

особливої марки з повісти "Основи суспільности" та оповідання "Odi profanum vulgus". Це, з одного боку, "правдо болтаючіє", мерзени, не щирі люди, що під машкарю прихильності до народу ховають потайні надії погіршити нечесті руки коло народних зашнів, темноти й безпорадності, додержуючи до того ж різночинні поради: "Кам два спані мави до вкору— Тут користь власну, тут славу зойдінить, То на обох старієє разом сієти."

З другого, не найві доктринери, що тихо й смирно в своїй схованці, під шием перегиналим, в болоті гнилюють; переживують усі життєві бурі й пригоди, найбільш задоволені з ситого животіння; не оборудці "ідеального" й "непорухного" ладу, вороги всякої новини за те тільки, що вона новина,—одно слово, ідеалісти тієї особливої породи, яку так гарно схарактеризував Франко в своїх "Ідеалістах". Вони, по своїх загашнених куточках сидючи, Читає промови, співають поезиі.

Про гарле, цпаєє в болоті життя. Та коли прорваєє до їх промінь справжнього сонця, коли дійсне життя зазірнуло до їх у заціпий куточок— вони не видержали такої "революції" й померли, й вираючи, "убійчеє сонце кляла".) Певна річ, що до такої інтелігенції, яка про себе тільки дбає, або принаймі спочиває собі безпаче по своїх закутках, не гадаючи про громадські повніности—не можна ставитися з доброю вірою. І Франко добре розглянув ту стіну відчуження, неймовірности й часної ворожнечі або й просто такі одвертї зневаженні, що стоїть між народом і такою інтелігенцією, а слухного часу виростає так, що перейти через неї нема змоги. Інтелігенція в очах народу—це самперед пани, а філософії народія давно вже виразно призначила, як з панами бути. "На панську поміч не спускаєя"—радіть Хома Губатий в оповіданні "Домашній промисл".—Я там панів не суджу, але то вам кажу

як старі: ніколи якосі панська лака хлопів на здоров'я не виходить. Не дармо то старі люди й приповідку заложили: не мірай свого носа з панами, бо як твій бород довший, то тобі вріжуть, а як коротший, то тобі ж натягнуть. *Панська ласка бистрим козем зодить.*). Ця ніби модернізована легенда про старого Прокруста, взята тільки в реальних тонах дієсного життя, показує, яка глибока безодня лежить між народом та чужою до його інтелігенцією, і цей життєвий факт повинен був одбитися на творах такого пильного дослідника життя, яким завжди був Франко.

Та на темному фоні цього загального з'являюся ясними зірочками ви блискують у творах Франка й інші люди, яких, вживаючи згадані вже класифікації Некрасова, я назвав би "погибаючими за велике дїло любви". Тим спосібніє прикладати до їх такий епітет, що й справді вони адебітського бувають страдниками в житті, а иноді й буквально таки гинуть за ідею, власною головою накладаючи за гріхи всього громадянства та соціальною кривду. Не багато їх, отих ясних постатей. Опріч Андрія Темери ("На дні"), що до нас смерть перебила йому діяльність на громаду в самому початку, до їх можна залучити хіба алвонта Рафаловича ("Перехресні стежки"), учителя Омеляна ("Учитель"), може ще Чимчикевича ("Чума") та старенького пан-отця з поезиі "Панські жарты". Двох останніх, правда, тут не торкатимусь, бо людина діяльність їхня виходить швидче з людяної вдачі, з доброго, почутливого серця, аніж з свідомого розуму та ясної громадської позиції. Це тільки зародок тієї народолюбної інтелігенції, найкращим заступником якої у Франка показано в особі Рафаловича.

Рафаловича, що багато дечим нагадує Андрія Темеру, можна вважати за зразок такого діяча, який усе життя своє сумів підкласти під один при-

нцип, до останнього слова схожий з тим, що автор на іншому місці приклав був до себе самого. "Вихований, виходований хлѳом, працею й потом цього народа, він повинен своєю працею, своєю інтелігенцією відплатити йому")—так стає перед нами той принцип у формулювк Рафаловича, що вимагання чести й сумління піддає усе своє життя. Ради цього принипа він провадить нерівну боротьбу з громадськими умовами, з неовіровієм до себе, як до "пана", од народу, з безгалатанням у своєму особистому житті,—одно слово, з усіма тими перешкодами, що "перехресними стежками", посланиє й переітнулиєсь на його життєвому шляху. Маючи з природи великий запас невтомної енергії, Рафалович подужав усі ті перешкоди, бодай хоч стільки подужав, що йому пошастило покласти початки солідарности серед селянства й намовити його на боротьбу за своє право. Вуаший був район, діяльності в Омеляна ("Учитель"), але й тут ми бачимо, як багато важить принцип чести й сумління в громадській роботі. Село цілком переродилося, відколи став за вчителя в йому Омелян. То була сама темнота, невідомість. "У нас усе авиш 20 літ школа,—оповідає один із селян.—Зразу нас билн та мучилн, щоб ми школу закладали. Добре. Ми заложили. Тоді нас обдерли до сорочки на будову. Добре, ми збудували. Тоді поклазалося раптом, що для нашої школи нема вчителя і вона три роки стояла пусто. А врешті надали вчителя, той жив у нас 15 літ і нічого не вчин. Сам жидові внаслугувався, на людей скарги писав, а прийшлося що до чого, як бувало пан шкентор на визітаци приїде, то з сусіднього села хлопці позичав"). Не диво, що від такої науки тікало все село. Омелян поста-

вив науку інакше й привернув до неї саяів. Та й по-за школою не сядав рука: "в однім місці вийтви шахрайства видкрив, у другім з селяськими лихварями залеряє, в третім читальню заложив, у четвертім касу позичкову до порядку допровадив")—одно слово скрізь лишив по собі якієсь користний слід і лишатиме хоча б куди загнала його вередлива доля, що грається й кидается такими людьми, як трісочкою на хвилі.

Діяльність цих "погибаючих за велике дїло любви" нечисленніє борщів тепер звичайно буває шенширока й обмежена обставинами, але це тількию піонери того нового життя, що про його снує свої мрії наш письменник; це перші проблески тієї країної долі, до якої він не перестає кликати в своїх творах. Є у Франка чудова змістком поезія "Камеяярї", а в ній говорить автор про людей, що з власної волі закували себе в кайдани повніности й борються з темною силою сьогочасности, поставленою в образі твердої скелі, щоб кращу майбутність звоювати. "І всі ми вірили,—говорить поет про своїх камеяярів, отих людей повніности,—що своїми руками

Розібною скарку, розробимо граніт,
Що зроблю власною і власнияз кістами
Твердий змуремо гостиниє і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ").

Ту саму віру неохотнито пропонує Франко і в казці "Рубач", де виведе людину, що "рубаче забори на шляху людскости,—забори покладені дикістю, темнотою і злою волею", та і в багатьох інших своїх творах. Надія на кращу для всіх людей долю по всяк час піддержує нашого автора на його тяжкому шляху й додає сили йому встоювати перед ворожими нападами...

Сергій Сфремов.

* "Рада" ч. 94.

) Франко—З вершин... 158.

) Ibid., 109.

) Ibid., 43.

) Франко—В потї чола, 202.

) "Л.-Н. Вістник", 1899, VII, 60. Порівн. "Ніско о собіє салут" в "Образках галицьких" (стр. V—VI) та ще проков. Франка на словку 25-й вшаві,—дв. "Л.-Н. Вістник", 1898, XI, 129.

) "Житє і Слово", т. V, стор. 411.

) Ibid., 282.

) Франко—З вершин і низів, стор. 56.